

HRVATSKO STANOVNIŠTVO I NJEGOVA NASELJA I PRIVREDA U GRADIŠĆU (BURGENLANDU).

Gradišće i njegovo hrvatsko stanovništvo.

Imenom Gradišće (Burgenland) naziva se jedan kraj Republike Austrije koji većim delom zauzima najistočnije ogranke glavnih alpskih venaca, a manjim delom, na Severu, deo Panonske Nizije. To je relativno uzana a dugačka pokrajina, koja se pruža u meridijonalnom pravcu od austrijske granice kod Bratislave u Čehoslovačkoj, prema Jugu preko Nežiderskog Jezera do jugoslovenske granice na Severu od Prekomurja. Duž cele istočne granice graniči se Gradišće Mađarskom, a duž zapadne granice austrijskim pokrajinama Donjom Austrijom i Štajerskom. Svojom dužinom Gradišće ide uporedo sa etničkom i jezičnom granicom između Nemaca i Mađara, ali je uvučeno više na područje nemačkog jezika.

Pre Svetskoga Rata današnje Gradišće je sačinjavalo najzapadniji deo Kraljevine Ugarske; ono nije činilo zasebnu pokrajinu, nego je bilo podeljeno i činilo delove triju županija: Mošon, Šopron i Vaš. Imajući u velikoj većini nemačko stanovništvo, ovi delovi Kraljevine Ugarske pripali su Republici Austriji, i u njoj čine zasebnu pokrajinu pod imenom Burgenland. Višim delovima alpskih ogranaka podeljeno je Gradišće na Severno, Srednje i Južno. Severno Gradišće sačinjavaju okruzi Nojsidl, Ajzenštat i Matersburg, u Srednjem je samo okrug Oberpulendorf, a Južno Gradišće sačinjavaju okruzi Obervart, Gising i Jenersdorf.

Prema austrijskom brojenju stanovništva god. 1923., Gradišće ima 285,926 duša na 3967 km². Ovo brojenje nalazi Nemaca oko 230,000, Hrvata oko 40.000 i Mađara oko 16.000.

Istorija naseljenosti Hrvata u Gradišće odvodi nas u 16. vek. U to vreme, usled najezde Turaka, opusteli su ovi krajevi. Staro stanovništvo pobjeglo je prema Zapadu. Veliki posednici, koji su imali posede u ovim krajevima, ostavši bez radenika, dovodili su sa Juga jugoslovensko stanovništvo i naseljavali ga po opustelim selima.

Odrediti pokrajine iz kojih je današnje hrvatsko stanovništvo dolazilo, jeste predmet koji treba daljeg ispitivanja. Da je bilo doseljenika iz raznih naših krajeva, dokaz je to, što pored velikog broja čakavaca, nalazimo i znatan broj štokavaca, a mali deo i kajkavaca. Ima znakova da je u vreme naseljavanja među doseljenicima bilo i pripadnika istočno-pravoslavne vere. Danas je sve stanovništvo vere rimokatoličke.

Hrvati Gradišća poznati su i pod imenom Vodeni Hrvati. Najverovatnije tumačenje dovodi postanak ovoga imena u vezu sa poreklom stanovništva. Čakavski dijalekat većine Hrvata kao i nekoje romanske reči u jeziku, upućuju nas na današnje jugoslovensko primorje i krajeve u njegovoj blizini, kao staru domovinu Hrvata. Došavši u 16. veku među stanovnike kojima more nije bilo poznato, oni su pričali o svojoj staroj domovini i o vodenoj površini svoga mora. Verovatno da su po tim pričanjima nazvani od Nemaca Wasserkroboten, Vodeni Hrvati.

Hrvatska sela u Gradišću većinom su na okupu 10 do 15, i čine celine. Ima pet takvih grupa. Ove grupe selâ odeljene su jedna od druge višim delovima alpskih ogranaka.

Hrvatska su sela velikim delom čisto hrvatska, ili sa jakom hrvatskom većinom. Malo ima sela gde Hrvati čine manji deo stanovništva. Ima nekoliko sela za koja se zna da su bila hrvatska pa su se vremenom Hrvati iz njih ili raselili ili pretopili u Nemce; ima sela, i ako malo, koja su na putu da budu kao hrvatska izgubljena. To je naročito slučaj u onim selima gde Hrvati stanuju zajedno sa Nemcima i čine hrvatsku manjinu. Možemo nabrojati 57 sela koja se mogu nazvati hrvatskim t. j. sa čisto hrvatskim stanovništvom ili sa hrvatskom većinom. Ulaskom Gradišća u sastav Republike Austrije, nisu sva hrvatska kao ni sva nemačka sela, pripojena Austriji. Ostao je još izvesan broj hrvatskih sela u današnjoj Mađarskoj. Ovih sela ima 17, i većina ih je u neposrednoj blizini austrijske granice.

Celokupan broj Hrvata u Gradišću, uračunavši tu i Hrvate koji su ostali u Mađarskoj, teško je ustanoviti zbog velikog broja iseljenika, koji se nalaze na radu van domovine. Kao primer navodimo selo Veliki Borištof koje broji oko 1500 duša a iz kojega je otišlo u Ameriku preko 300 duša samo za vreme od 1906. do 1914. god. Približan broj Hrvata u Gradišću i obližnjim selima u Mađarskoj bio bi 65000 do 70000.

Naselja.

Hrvatska sela u Gradišću, kao što je rečeno, čine grupe, odeljene poslednjim ograncima Istočnih Alpa, kao višim delovima zemljišta. Hrvati naseljavaju najniže delove Gradišća. Ovo važi naročito za okolinu Nojsidla, Ajzenštata, Matersdorfa i Oberpuldorfa.

Ovi najniži, skoro ravni delovi, sa najmanje šume, bili su u XVI veku, i ranije, najpovoljniji za razvitak zemljoradnje i velikog poseda. Usled toga su ovamo dovođeni Hrvati da zamene ranije kmetove Nemce, kad su ovi izbegli ispred Turaka. Planinska sela su i danas nemačka. Ona nisu naseljavana Hrvatima možda za to, što u planinskim krajevima, posle upada Turaka, veleposednici nisu stigli da obnove kulturu; kasnije, posle konačnog odlaska Turaka, u ta su se sela ponovo naselili izbegli Nemci. Mogućno je, da Nemci iz tih sela nisu ni bežali, pošto ona nisu bila na udarcu turskoj navalni. Najzad, mogućno je da u tim krajevima nije ni bilo naselja, nego su tek posle odlaska Turaka osnovana nova od strane pridošlih begunaca.

U Severnom Gradišću naselja su na glavnom drumu, koji je još u rimsko doba vodio sa Severa na Jug, od Bratislave ka Varaždinu. Naselja ima duž celoga drumu, ali se u selima, na najsevernijem delu drumu vide tragovi koji objašnjuju ovakav njihov položaj. Duž drumu su bile rimske stražare, sagrađene kao četvorostrane kule. Oko njih su nastajala naselja. Jedna rimska stražara je docnije upotrebljena kao toranj za crkvu. Na vrhu stražare je podignuto kube, a uz kulu je dozidana lađa crkve. Ima sličnosti između tornjeva nekih crkava, i po obliku i po materijalu, sa jednom zaostalom kulom izvan sela, takođe kraj drumu.

Dok su ova sela nastala na drumu, kojim se morao kretati vrlo živ saobraćaj, i tako uslovljena saobraćajem, dotle su u okolini Ajzenštata i Mattersburga naselja pretežno u dolinama, pored reka i potoka. Naselja pod planinom Lajtom leže na prelaznoj zoni od ravnice ka planini. Stanovnici ovih naselja iskorišćuju i obronke planinske za vinogradarstvo, i ravnicu za zemljoradnju. Slično je i oko Nežiderskog Jezera. I ovde su naselja na prelaznoj zoni od jezera prema obroncima uzvišenja koja se dižu zapadno; na njihovim obroncima razvijeno je takođe vinogradarstvo.

Vinogradarska naselja nisu naseljena Hrvatima. To može poticati iz raznih uzroka. Možda vinogradi nisu bili u vlasništvu veleposednika koji su Hrvate naseljavali; možda Hrvati nisu bili vični obrađivanju vinograda, i u tome slučaju bili bi doseljeni iz krajeva gde vinogradarstvo nije razvijeno; možda vinogradarska naselja nisu od Nemaca ni napušтана u vreme turske invazije, jer imaju u nekoliko zaklonjeniji položaj od zemljoradničkih; i, najzad, možda veleposednicima nije bilo toliko stalo do obrađivanja vinograda, koliko do obrađivanja njiva.

Naselja pored reka i potoka vide se i u Srednjem Gradišću. U ovom niskom kraju česte su poplave, koje se javljaju naročito oko sela Frakanave. Posle dužih kiša poplavi se zemljište na nekoliko dana. Plavljena mesta su livade. U ranije vreme bio je plavljen i jedan deo sela, te je stanovništvo iz poplavljenih kuća osnovalo novo naselje; ovo je ostalo u vezi sa selom ali leži severozapadno od sela na višem zemljištu. Kraj u samome selu, koji je bio plavljen, vremenom je opet naseljen.

Sela Severnog i Srednjeg Gradišća su ušorena. Naročito su pomenuta sela na rimskom drumu drumskog tipa. Najtipiskije drumsko naselje je Proderštof u Severnom Gradišću. Ali u ovoj oblasti pada u oči da kuće često zaklapaju sa ulicom oštar ugao. Vrlo je verovatno da je ovakav položaj kuća posledica promene u glavnoj komunikaciji. Ranije kuće su činile sa putem prav ugao. Kad se pravac puta promenio, onda su neke kuće zadržale raniji položaj i danas sa putem čine oštar ugao; druge kuće, međutim, promenile su svoj položaj, saobrazile se današnjem pravcu puta, i zaklapaju i danas s putem prav ugao.

U glavnoj ulici i u kraju oko crkve stanuju najimućniji seljaci („urbarijalisti“), a na periferiji sela najsiromašniji („hižičari“). Selo Cikleš ima većinu stanovnika Nemaca, no Hrvati su „urbarijalisti“ i stanuju u glavnoj ulici. Hrvati su raniji stanovnici i imali su nekada većinu. To se vidi i otuda

što „hrvatska litija ide prva za vreme procesije, a nemačka iza nje, iako je Nemaca više“. Sličan primer je i sa selom Otavom.

U ovim selima sa ulice se ulazi u dvorište, i odatle u kuću, i to u kuhinju. Desno i levo oko kuhinje su sobe ili „hiže“. Na kuću se nastavljaju, u istom pravcu, i pod istim krovom, štale i prostorije, gde su smešteni alati, hrana i dr. U dvorištu je prostrano mesto pod krovom, koji drže četiri zidana stuba. Tu se vrše žito, kruni kukuruz, seče slama i t. d. U krovu se drži slama, a tu se dovlači i žito posle žetve. Ovu prostoriju zovu Hrvati u raznim delovima Gradišća različito: *škadanj, kladanj, sinjak* i t. d.

Od kuće ovoga tipa odstupaju novije kuće u Severnom Gradišću, kao i kuće imućnijih seljaka u ostalim selima. Ove kuće imaju sa ulice više od jedne prostorije za stanovanje; kod njih je strana sa ulice duža. Kuće se javljaju u više varijanata, ali osnovni tip (kuhinja u sredini a dve sobe sa strane) svuda prevladuje, pa i kod novijih kuća. Materijal, od kojeg su kuće sagrađene, jeste zemlja, naboj, ćerpič i cigla. Nekoja sela u Severnom Gradišću, koja su blizu kamenih majdana, grade kuće od kamena, krečnjaka lajtovcu.

Pečena cigla javlja se više kod novih kuća Severnog Gradišća, a inače retko. Krov se u novije vreme pokriva crepom, no prevladuje stariji način pokrivanja daskom i trskom, naročito u Srednjem Gradišću. Zabat je ovde ili potpuno otvoren ili opleten od granja. Otuda je krov nad zabatom duži, i izlazi izvan kuće na ulicu; tako kiša ne kvasi tavan.

Privreda.

Ovo predgorje Alpa bilo je ranije pošumljeno, i zatim je okrčeno. To se naročito može tvrditi za srednji i južni deo, gde i sad ima mnogo šume, i gde su i njive i livade opkoljene šumama. Ovo mišljenje potvrđuje i stanovništvo, koje priča da je krčenja bilo i u novije vreme. Hrvati, naseljeni kao kmetovi, obrađivali su spahijsku zemlju. Otuda se hrvatska sela nalaze u krajevima, gde je najbolja zemlja, i gde je nizina. Kasnije su Hrvati oslobođeni i dobili kuću i deo zemlje.¹

¹ Veličina zemlje, koju je pojedina porodica dobila, različita je, i iznosi od 25 do 60 jutara. Broj onih vlasnika, koji su do danas održali pun broj dobljenih jutara, vrlo je mali. Neki pojedinci imaju i veći broj jutara, nego što iznosi „ceo posed“; ali i oni koji imaju ceo posed, kao i oni, koji imaju više, stekli su to kasnije kupovanjem. Od dana kad je „ceo posed“ prešao iz ruku spahije u vlasništvo seljaka, prošlo je već toliko vremena te je nasleđstvom „ceo posed“ deljen, a i nova imanja kupovana. Oni koji imaju danas onoliko jutara koliko iznosi „ceo posed“ zovu se „celovnjaki“; no najviše je onih koji imaju samo polovinu, četvrtinu ili osminu celog poseda, te se prema tome zovu „polovnjaki“ „frtaljniki“ i „ohtaljniki“. Ovi posednici čine jezgru seoskoga stanovništva. To su zemljoradnici u punom smislu reči, — obično i nemaju drugog zanimanja; oni čine najstarije stanovništvo i zovu se kao što je rečeno, „urbarjalisti“ ili „pauri“.

Daleko veći broj čine stanovnici koji imaju vrlo mali posed, od 1 do 2 jutra i nešto više. Oni imaju samo kuću (hižu), te se po tome zovu „hižičari“. „Malohižičari“ imaju mali posed. Neki nemaju ni kuće nego žive kao i „hižičari“ od rada drugome i stanuju pod kiriju; to su „delači“.

Veliki posednici drže u svojim rukama veliki deo njiva i šume. Posedi seljaka množenjem stanovništva sve se više dele. Do novih poseda se ne može doći. U koliko se kupuje to čine seljaci među sobom. Često se mogu videti njive široke nekoliko korčaji, podeljene brazdom na dva dela.

Seosko stanovništvo ne može živeti od zemljoradnje, i mora tražiti druge izvore za opstanak ili se iseljavati.

Od drugih zanimanja, kojih su se zemljoradnici morali laćati, da bi omogućili sebi opstanak, dolazi, na prvom mestu trgovina. Pre rata, a i ranije, dok nisu bile izgrađene železnice, Hrvati su se bavili trgovinom ili zarađivali kao vozači tuđe robe. Oni su trgovali ili održavali kolski saobraćaj između Austrije, Mađarske, Slavonije, Srbije i Moravske. Dolazili su i do Trsta i vozili robu preko Semeringa u Beč it.d. Naročito se mora istaći njihov položaj na prelaznoj zoni između agrarnih i stočarskih krajeva na Istoku i Jugoistoku, i industrijskih i pošumljenih krajeva na Zapadu i Severu. U takvom položaju oni su mogli da prenose robu iz jednoga kraja u drugi. Saobraćaj kolima, a time i njihov izvor zarade, prestao je izgradnjom železnice, te su se pre rata ogranićavali na trgovinu marvom (naročito konjima), živinom, jajima, vinom it.d. Oni su vozili robu iz istočnih i jugoistočnih krajeva na Zapad u Austriju. U to vreme služili su se i železnicom. Posle Svetskog Rata odsećeni su državnim granicama od Istoka, te je nekadanja živa trgovina gotovo propala.

Mnoge zanatlije (drvodeljce, zidari i t. d.) nalaze posla po okolnim krajevima, i preko državnih granica. Veliki broj devojaka ide u službu u Beč, Grac i druge gradove, gde ostaju ili cele godine ili preko zime. I muškarci idu u službu u Beč, i tamo ostaju preko zime; u leto dolaze kući zbog poljskih radova. Žene iz severnih sela idu kao „cularice“ sa velikim svežnjima na leđjima („culom“) po okolnim selima, prodaju tkanine i delove ženskog odela. Piljarenjem u Beču zaradjuje veliki deo stanovništva sredstava za život. Po šumama se kupe gljive koje se prodaju u gradovima. Kućne industrije je nekada bilo više. Plele su se korpe, otiraći za noge i dr. Ovo zanimanje je i danas za nekoja sela značajno.

Rad u fabrikama je vrlo važan izvor zarade. Stanovnici Severnog Gradišća mogu u okolnim fabrikama i rudnicima naći zarade. Iz svojih sela oni odlaze svaki dan na rad u fabriku, ili, ako je selo dalje, odlaze od kuće u ponedeljak i vraćaju se kućama u subotu večce.

Stanovnici Srednjeg Gradišća ne mogu u blizini da nadju zarade, te napuštaju svoja sela na duže vreme. U nekim slučajevima vraćaju se na izvesno vreme u sela, dok u drugim slučajevima napušta cela porodica selo, i naseljava se u kome gradu u okolini (u Beču) ili odlazi u Ameriku. Iz ovoga je jasna veća gustina stanovništva u Severnom Gradišću (naročito u okolini Matersdorfa i Ajzenštata) odakle se stanovništvo manje iseljava. Iseljavanje u Ameriku iz Srednjeg Gradišća, medjutim, znatno je veće. Severno Gradišće ima svoju „Ameriku“ u obližnjim industrijskim centrima i ne mora da je traži preko mora.

Stočarstvo je takođe razvijeno. Viđa se dosta krava, za tim svinja i koza. Osnivanjem mlekarskih zadruga obraća sesve veća pažnja iskorišćavanju mleka, da bi se s te strane dobile izvesne koristi kada rđavo stoji sa prodajom zemljoradničkih proizvoda. Ovo naročito važi za Srednje Gradišće, koje je mađarskim teritorijem odsećno od Severa, i mora trgovcima sa hranom da prodaje svoje zamljoradničke proizvode po cenii koju oni daju.

Sergije Jovanović.

RÉSUMÉ

POPULATION CROATE DE GRADIŠĆE (BURGENLAND), SES AGGLOMÉRATIONS ET SA VIE ÉCONOMIQUE.

Gradišće est un corridor étroit qui occupe les parties des chaînes alpines situées le plus à l'Est, entre la Hongrie et L'Autriche. Au point de vue politique, il fait partie du territoire autrichien. A coté de 230.000 Allemands et 16.000 Hongrois, il y a dans ce pays 40.000 Croates appelés par les Allemands *Wasserkroaten*.

Les Croates sont venus s'installer au 16 siècle dans le pays dévasté par suite de la poussée turque. D'après certains caractères de leur dialecte ils paraissent tirer leur origine de la côte adriatique.

Les agglomérations croates sont groupées par groupés unis, de dix à cinq. Ces agglomérations sont en général purement croates. Mais elles ne sont pas toutes à l'Autriche; il y en a aussi appartenant à la Hongrie. Dans les deux états, il y a environ 70.000 Croates.

Dans la partie du Nord de Gradišće, les agglomérations sont situées le long des routes; celles de la partie moyenne, au bord des ruisseaux et des rivières. Les premières sont conditionnées par les voies de communication. Chaque agglomération est avec des rues, et les maisons sont situées dans la cour de laquelle on pénètre dans la cuisine. Les chambres sont de deux cotés de la cuisine. Sous le même toit se trouvent les pièces pour le bétail, les vivres et les outils. Le type des maisons est toujours le même; ce ne sont que les matériaux de construction qui varient.

La population est composée de cultivateurs. A coté d'agriculture on s'occupe souvent du colportage, ou bien on vachercher du travail dans les régions voisines ou en Amérique. Il y a aussi une cetraine industrie locale. La population de la partie du Nord du pays cherche du travail dans les centres industriels voisins; celle de la partie moyenne s'en va plutôt en Amérique.

Dans les derniers temps, on se consacre à l'utilisation plus rationnelle des produits agricoles grâce au développement des coopératives.

Sergije Jovanović.